

De ontvangst van een aantal basisprincipes uit het pensioenakkoord

Verslag van een kwalitatief onderzoek uitgevoerd in opdracht van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid

Yolanda Schothorst en Judith ter Berg

244407708 | mei 2020

Inhoud

Hoofdstuk 1	Inleiding	1
Hoofdstuk 2	De context van de deelnemers	2
Hoofdstuk 3	Reacties op de principes	4
	3.1 Relatie tussen premie en pensioen (alleen werkenden)	4
	3.2 Hoogte opgebouwd bedrag staat niet vast (alleen werkenden)	6
	3.3 Sneller verhogen of verlagen (inschatting) pensioen (allen)	8
	3.4 Spreiden (allen)	10
	3.5 Wisselende uitkering na pensionering (alleen werkenden)	12
	3.6 Verschuiving van risico's (allen)	13
	3.7 Invaren (alleen werkenden)	14
	3.8 Compensatie (allen)	15
	3.9 Financiering compensatie (excl. degenen die in aanmerking komen)	17
	3.10 Afsluitende reacties op de nieuwe regels	18
Hoofdstuk 4	Samenvatting	19
Bijlage 1: Onderzoeksverantwoording		
Bijlage 2: Overzicht deelnemers		
Bijlage 3: Gespreksleidraden		

1. Inleiding

Het werkverband Informatie, Communicatie en Keuzebegeleiding (ICK) van het ministerie van SZW heeft Kantar, Public division gevraagd onderzoek uit te voeren ter voorbereiding op de besluitvorming die zal plaatsvinden in de Stuurgroep (SG) aangaande de gevolgen van te maken keuzes in de uitwerking van het Pensioenakkoord. ICK had hierbij een onderzoek voor ogen onder burgers, waarin zowel actieve deelnemers als gepensioneerden zouden worden betrokken. In dit onderzoek staan de uitlegbaarheid en begrijpelijkheid van een aantal basisprincipes centraal. Onder uitlegbaarheid en begrijpelijkheid wordt onder meer verstaan de gevoelens die worden opgeroepen, het begrip van de basisprincipes, welke vragen en mogelijke zorgen deze oproepen en de mate van acceptatie.

De centrale vraagstelling van het kwalitatieve onderzoek luidde als volgt:

Op welke manier worden bepaalde basisprincipes uit het pensioenakkoord ontvangen en begrepen door burgers?

De resultaten van dit onderzoek zullen mede van invloed zijn op de te maken keuzes door de stuurgroep.

Er is onderzoek gedaan onder de volgende twee doelgroepen:

- tien interviews met werkenden (actieve deelnemers);
- zes interviews met gepensioneerden (inactieve deelnemers).

Gekozen is voor het afnemen van individuele interviews (telefonisch en via een online platform); de respondenten zijn geworven door een selectiebureau in de regio's Amsterdam, Amersfoort en Zwolle. Gezorgd is voor een spreiding naar leeftijd, inkomen en opleiding. De interviews zijn afgenomen door ervaren kwalitatieve onderzoekers aan de hand van een gespreksleidraad (bijlage 2). Tijdens de interviews zijn teksten over de basisprincipes aan de deelnemers voorgelegd; deze teksten zijn opgesteld door de begeleidende expertgroep van het werkverband. Voor de onderzoekverantwoording verwijzen we naar bijlage 1.

In het voorliggende rapport zijn de resultaten terug te lezen van het onderzoek.

Interpretatie rapportage

Kwalitatief onderzoek stelt ons in staat inzicht te verkrijgen in opvattingen van mensen en de achterliggende verklaringen daarvan. Deze vorm van onderzoek is open en exploratief en gaat uit van wat de deelnemers zelf ter sprake brengen. Bij kwalitatief onderzoek gaat het om het beschrijven van de diversiteit aan opvattingen en niet om de frequentie waarmee bepaalde uitspraken worden gedaan.

De resultaten uit dit kwalitatieve onderzoek zijn niet generaliseerbaar naar werkenden of gepensioneerden in het algemeen. Wel geven ze een beeld van de opvattingen die leven over dit onderwerp. Opgenomen citaten dienen ter illustratie; de citaten van deelnemers zijn cursief en door dubbele aanhalingstekens aangegeven. Bij de citaten geven we de leeftijd en geslacht van de betreffende deelnemer aan.

2. De context van de deelnemers

Voorafgaand aan het voorleggen van de nieuwe regels/principes is geprobeerd een beeld te krijgen van de context van waaruit de deelnemers de nieuwe regels zullen interpreteren. We zijn nagegaan hoe lang men al pensioen opbouwt of heeft opgebouwd, hoe actief men bezig is met dit onderwerp en wat men heeft meegekregen over mogelijke nieuwe regels rond de pensioenen.

Alle deelnemers bouwen of bouwden pensioen op; hun situatie verschilt echter wel sterk van elkaar. Sommige deelnemers werken al jarenlang bij dezelfde werkgever, andere deelnemers hebben meerdere (korte) banen achter de rug. De hoogte van de salarissen verschilt, mede als gevolg van het aantal uren dat men werkt. De meeste deelnemers zijn aangesloten bij een pensioenfonds, maar men weet vaak niet wat voor een soort pensioen ze nu opbouwen (middelloon, beschikbare premieregeling?).

De kennis over de werking van het huidige pensioenstelsel in Nederland blijkt niet groot te zijn. Een enkele deelnemer – vaak de wat hoger opgeleide - heeft meer kennis. Het merendeel van de deelnemers blijkt ook niet actief met het onderwerp pensioen om te gaan, men neemt over het algemeen een afwachtende houding aan. Bij de jongeren komt die afwachtende houding voort uit het gevoel dat er nog (te) veel kan veranderen in de toekomst, bij al gepensioneerden leeft het besef dat zij er weinig meer aan kunnen veranderen. Sommige deelnemers geven aan dat zij op een gegeven moment (bijvoorbeeld bij wisseling van werkgever) zich er wel in hebben verdiept, maar dat deze interesse niet blijvend is geweest. Deelname aan dit onderzoek maakt dat sommige deelnemers zich wel voornemen om zich er wat meer mee bezig te gaan houden.

In de eigen woorden van de deelnemers:

“Ik ben er een beetje mee bezig. Vind het wel belangrijk dat ik over 50 jaar iets over heb.” (v26)

“Zo’n jaaroverzicht, dat bekijk ik wel even.” (v27)

“Ik ben er een beetje laks in. Heb me er niet echt in verdiept.” (m30)

“Ik ben er niet actief mee bezig, maar omdat ik 35 ben zal ik er wel steeds meer mee bezig gaan.” (v35)

“Ik hou me er niet mee bezig, duurt ook nog 17 jaar voor ik met pensioen ga.” (m50)

“Ik was er 7 jaar geleden heel actief mee, want toen kon je verschillende pensioenvormen kiezen, toen heb ik me laten informeren door een pensioenman.” (m50)

“Ik vond mezelf altijd te jong, maar nu wordt het wel tijd om me er mee bezig te houden.” (v52)

“Toen mij duidelijk werd dat het pensioen te kort was en dat ik het kon repareren toen heb ik weleens iets gedaan. Maar ik wacht nu af.” (v59)

“Het staat nog op mijn ‘to do list’. Vooral nu ik meer mensen ken die met pensioen gaan.” (v59)

“Ik voel me net een ezel die achter een worst aanloopt.” (m61)

“Ik ben wel heel actief daarin, ik heb verschillende keren gekeken hoe je je pensioen kon verdelen, wel of niet een partnerpensioen.” (v69)

“Je kunt zo weinig doen, je bent overgeleverd aan de goden, werd direct na pensionering al gekort.” (m71)

“Ik hou me er niet mee bezig, heeft toch geen zin.” (m73)

“Ik hou me er niet mee bezig, ik kan er toch niets aan veranderen.” (m75)

“Ik denk dat ik er toch geen invloed op kan uitoefenen.” (v75)

De ontwikkeling van nieuwe regels rond het pensioenstelsel is niet echt tot de deelnemers doorgedrongen; men weet soms wel dat er iets gaat veranderen, maar denkt dan eerder aan het verhogen van de AOW-leeftijd of heel globaal 'dat er iets gaat veranderen'; bijna niemand kan nieuwe regels noemen. Slechts een enkele respondent spreekt over de houdbaarheid van het systeem, over het pensioenakkoord of van de positie van jongeren binnen het huidige pensioenstelsel. De meeste deelnemers, zowel werkenden als de gepensioneerden, reageren vrij gelaten op mogelijke veranderingen. Er heerst vooral het gevoel dat je weinig of geen invloed hebt op wat er gaat gebeuren

De deelnemers zelf aan het woord:

"Ik sla dit soort dingen meestal over." (v26)

"Dat je er nu niet in moet investeren, maar meer weet ik ook niet." (v27)

"Ik ben niet echt op de hoogte van de nieuwe regels, volg het nieuws wel, maar nu houdt Corona je meer bezig." (m30)

"Het enige dat ik heb meegekregen is de verhoging van de leeftijden." (m50)

"Nee, dat is mij persoonlijk niet gemeld." (m50)

"Dat we langer door moeten werken. En dat we waarschijnlijk er meer zelf achter aan moeten, dus geld opzij zetten." (v52)

"Ik weet wel dat het stelsel onder vuur ligt, maar heb me er niet echt in verdiept. Ik begrijp wel dat het voor jongeren heel erg moeilijk wordt een pensioen te realiseren." (v59)

"Heb gehoord dat er een nieuw akkoord zou komen. Tot hoe lang moet je doorwerken, tot welke leeftijd en wat krijg je dan?" (v59)

"Je hebt ook geen keuze, het is een gedwongen winkelnering." (v59)

"Ik heb begrepen dat de pensioenopbouw nu onrechtvaardig uitpakt voor jongeren en daar wil men iets aan veranderen. En de AOW leeftijd werd naar boven geschroefd omdat de AOW en de pensioenen niet meer betaalbaar zouden zijn." (m61)

"Weet alleen dat er onderhandelingen zijn en dat het moeizaam gaat." (m68)

"Ik weet dat het percentage steeds omlaaggaat en dat je dan waarschijnlijk minder krijgt." (v69)

"Dat ze de dekkinggraad op een andere manier gaan berekenen en daarom niet zo snel hoeven te korten." (m71)

"Ik geniet al pensioen dus het is wat het is." (m73)

"Ik heb al 10 jaar pensioen dus volg het niet." (m75)

3. Reacties op de principes

Tijdens de interviews hebben we de deelnemers teksten over de nieuwe basisprincipes voorgelegd; bij de telefonische interviews zijn deze teksten kort voor het interview per mail naar de deelnemers gestuurd; bij de gesprekken via het online platform hebben we de teksten op het scherm met de deelnemers gedeeld. Voor een optimaal begrip hebben we de teksten ook telkens voorgelezen. Per tekst is vastgesteld wat het begrip van het daarin geschetste basisprincipe is, welke vragen het bij de deelnemers oproept en in hoeverre het basisprincipe door de deelnemers wordt geaccepteerd.

Veel deelnemers blijken eigenlijk te weinig kennis van het huidige systeem te hebben om de nieuwe regels te kunnen plaatsen; de voorgelegde nieuwe regels lijken daarom in hun ogen niet echt nieuw te zijn. Men heeft vaak wel meegekregen dat er mogelijk kortingen (zullen) worden doorgevoerd in de bestaande pensioenen, mede omdat het economisch slecht gaat en ziet de nieuwe regels vooral in dit licht.

3.1 Relatie tussen premie en pensioen (alleen werkenden)

De deelnemers hebben over dit principe twee teksten voorgelegd gekregen (1A en 1B) waarin duidelijk wordt gemaakt wat de relatie is tussen de premie die zij en hun werkgever betalen en de opbouw van het pensioen. Daarnaast is ingegaan op de termen 'pensioenrekening' en 'pensioenpot'. Deelnemers hebben de teksten in wisselende volgorde voorgelegd gekregen.

Tekst 1A

U en uw werkgever betalen elke maand premie voor uw pensioen. De premie is afhankelijk van uw salaris. Het pensioenfonds zet dit geld op uw pensioenrekening. Het bedrag op uw pensioenrekening wordt daardoor steeds hoger.

Tekst 1B

U en uw werkgever leggen elke maand geld in voor uw pensioen. Hoeveel geld u inlegt, hangt af van uw salaris.

Begrip en vragen

Een aantal deelnemers reageert op deze teksten met een simpele terugkoppeling: ja, dat klopt, zo is het nu toch al?

"Ja, dat klopt, dat zie ik elke maand op mij salarisoverzicht." (v27)

"Ik denk dat het nu ook zo gaat. Hoe meer je verdient, hoe meer percentage je opbouwt." (m30)

"Dit klinkt bekend, dit doe ik, dat is het systeem." (v59)

"Dit klopt, ja zo is het altijd geweest." (m61)

De toevoeging van het woord 'pensioenrekening' in tekst 1A maakt niet voor iedereen duidelijk dat je (samen met je werkgever) voor je zelf iets opbouwt. Uit de verdere reacties blijkt ook dat veel deelnemers eigenlijk niet goed begrijpen wat er staat. Het in de tekst gehanteerde woord premie roept bijvoorbeeld vaak verkeerde associaties op (bijvoorbeeld met de premie voor zorgverzekering, of dat er dan rente moet worden betaald, men ziet het als een vast bedrag), de term vereist voorkennis die men meestal niet heeft. Bij de term inleggen denkt men eerder aan een bepaald bedrag, gebaseerd op je salaris. Maar dan is vaak niet duidelijk wie nu precies wat bijdraagt.

"Betekent die premie dat je dan rente moet betalen op het bedrag wat op je pensioenrekening staat?" (m30)

De formulering van de teksten leidt tot vragen van de deelnemers. Bijvoorbeeld over hoeveel de werkgever bijdraagt. Is dat ook op de hoogte van het salaris gebaseerd? Of betaalt de werkgever een vaste premie? Kun je zelf kiezen hoeveel je inlegt? Een andere deelnemer vraagt zich af of de mate waarin de werkgever bijdraagt wel eerlijk is. De verwarring is het grootst bij tekst 1A, waarin in de laatste zin alleen sprake is van 'hoeveel geld u inlegt, hangt af van uw salaris'. De verbinding met de inleg van de werkgever lijkt hiermee voor de deelnemers weg te vallen. Maar andere deelnemers begrijpen wel dat beide partijen geld inleggen, maar weten niet hoe de verhouding tussen beide is.

"Is mijn premie afhankelijk van mijn salaris en is de premie van mijn werkgever dat ook?" (v26)

"Je pensioen wordt opgebouwd door jezelf en je werkgever, ieder 50/50." (m30)

"Het laatste deel is nieuw, want het hangt af van je salaris. Is het dan voordelig als ik meer verdien? Of juist andersom? Voor wie is het dan voordeliger? Is het wel eerlijk en realistisch?" (v35)

"Er staat dat je zelf wat betaalt en dat je werkgever daar een aandeel in heeft. Hoeveel en percentage staat er niet in. Dat daarmee eigenlijk je pensioenrekening wordt opgebouwd." (m50)

"Hier zou ik meer over moeten nadenken, premie is geen percentage, maar een vast bedrag." (m50)

"Bij inleg is het meer vrij wat je af wilt staan, premie is meer een vastgesteld bedrag." (v52)

"Weet alleen niet of de werkgever hetzelfde inlegt of dat het een basisbedrag is." (v59)

"Het lijkt alsof alleen de premie van de werknemer gebaseerd is op salaris." (v29)

De in de tekst gehanteerde omschrijving 'uw pensioenrekening' roept op dat je een eigen rekening hebt, bijvoorbeeld bij een bank of verzekeraar, en dat leidt soms tot de onterechte aanname dat je zelf over die rekening kunt beschikken en geld kunt bijstorten. Het woord pensioenpot komt bij veel deelnemers vertrouwd over maar doet in hun ogen ook ouderwets aan en klinkt collectiever; het woord pensioenrekening klinkt professioneler en individueler. Maar het hebben van een rekening kost ook geld, zo is de ervaring van een deelnemer, en een pot blijft altijd in stand.

"Lijkt me fijn dat je een eigen pensioenrekening hebt, is wel inzichtelijk." (v26)

"Pot klinkt wat vriendelijker, is iets waar geld ingaat. Bij een rekening heb je het gevoel dat er ook wat af kan gaan." (v27)

"Pot klinkt niet serieus." (v35)

"Het woord uw suggereert dat het je persoonlijke rekening is, maar dat is volgens mij niet zo." (m50)

"Ik zou het eerder pot noemen, want bij pensioenrekening denk je eerder aan bankrekening. Pot is steady en blijft staan, rekening kan fluctueren." (m50)

"Het woord maakt niet uit. Omdat er in beide gevallen 'uw' staat ga ik er van uit dat het voor mij is. De essentie is dat het niet in een algemene pot wordt gestopt." (v52)

"Ik denk dat het mijn eigen potje is. Heb met niemand anders te maken. Geld wordt groter, dus er wordt kennelijk ook geen geld afgehaald. Soort spaarpot." (v59)

"Je zou dus nu een persoonlijke pot krijgen. Maar ik vind het systeem zoals het nu is niet zo gek, dat is wel eerlijk, er zit een soort verdeelsleutel in, solidariteit." (m61)

Acceptatie

De meeste deelnemers gaan er van uit dit al zo werkt, ze zien dit niet iets wat in de toekomst pas staat te gebeuren. Een aantal deelnemers maakt uit de tekst op dat je over een eigen pensioenrekening beschikt, een rekening waar je zelf over kunt beschikken en dat komt op hen wel rechtvaardig over. Dat er een relatie is tussen de hoogte van de premie en het latere pensioen lijken veel deelnemers niet uit deze teksten op te maken, slechts een enkele deelnemer legt deze verbinding.

3.2 Hoogte opgebouwd bedrag niet vast (alleen werkenden)

De deelnemers hebben over dit principe twee teksten (in roulerende volgorde) voorgelegd gekregen (2A en 2B). Door middel van een cijfervoorbeeld met een maatman gebaseerd op de financiële situatie en leeftijd van de deelnemer is aangegeven hoe de inschatting in de tijd kan variëren.

Tekst 2A

Het pensioenfonds schat steeds in hoeveel pensioen u per maand straks krijgt voor het geld dat op uw pensioenrekening staat. Deze inschatting kan ieder jaar anders zijn.

Tekst 2B

Het geld dat u en uw werkgever opzij zetten, levert een pensioen op.

Het pensioenfonds maakt steeds een inschatting van hoeveel pensioen u dit later per maand oplevert.

Deze inschatting kan ieder jaar anders zijn.

Begrip en vragen

Dit principe lijkt voor de deelnemers niet nieuw te zijn, men lijkt al uit te gaan van een jaarlijks wisselende inschatting, het sluit aan bij de werkelijkheid op het UPO, dat een jaarlijks wisselend bedrag laat zien. Het sluit ook aan bij de berichtgeving over de onzekerheid over de hoogte van de pensioenen, zoals blijkt uit het eventueel korten van de pensioenen omdat de dekkingsgraad te laag is. En het sluit aan bij de ervaren grotere flexibiliteit op de arbeidsmarkt. De variatie in de inschatting wordt door de deelnemers niet direct aan de economische ontwikkelingen gekoppeld, door enkele deelnemers soms wel aan de wisselende rendementen van de pensioenfondsen. Een enkele deelnemer snapt direct dat het te maken heeft met de stand van zaken in de economie, volgens een deelnemer moeten pensioenfondsen een inschatting maken of ze aan alle afspraken kunnen voldoen.

“Je krijgt een beetje het idee dat het geld dat ik in pensioen stop steeds minder wordt, dat ik een oor krijg aangenaaid.” (v26)

“Ze geven dus een schatting wat je later krijgt als je met pensioen bent. Ik snap dat het elke keer anders kan zijn, want ze nemen ook mee dat je een jaar niet werkt of als je met een jaarcontract hebt gewerkt en dus geen pensioenopbouw hebt.” (v27)

“Je contract kan ook elk jaar verschillen.” (m30)

“Omdat het nog zo ver weg ligt, is het ook een beetje tasten in het duister. Misschien kan ik straks wel minder werken.” (v35)

“Dit is duidelijk. We bouwen een bedrag op en het pensioenfonds maakt een inschatting. Afhankelijk van de economie kan de inschatting telkens anders zijn.” (m50)

“Het zal te maken hebben met hoeveel geld er in de pensioenpot zit, met de vergrijzing, met hoe het met de economie gaat.” (v52)

“Ja, dit is wat ik al jaren krijg. 5 bladzijden met 1 relevante zin. Dit is een momentopname.” (v59)

“De boodschap is dat het niet duidelijk is wat je straks krijgt. Is ook afhankelijk van wanneer je met pensioen gaat. Maar dat weet je toch?” (v59)

“De pensioendiscussie gevolgd hebbend: dit is waar we naar toe gaan. We gaan van een systeem van zekerheid naar een systeem waar minder zekerheid inzit. <> Je hoopt dat er mechanismen worden ingebouwd dat het niet al te veel fluctueert.” (m61)

De zin 'het geld dat u en uw werkgever opzij zetten, levert een pensioen op' maakt voor degenen die na het lezen van de eerste teksten vragen hadden over wie er geld inlegt/premie betaalt duidelijker hoe dit werkt. Ook komt de eerste tekst duidelijker over omdat het de relatie tussen inleg en inschatting duidelijker maakt.

"Is iets duidelijker omdat ze nog een keer herhalen dat je beiden geld opzij zet." *v27)

"Er staat dat zowel ik als mijn werkgever bijdragen aan mijn pensioen." (v35)

Bij de tekst hoorde een cijfervoorbeeld; onderstaand een van de gehanteerde voorbeelden:

Dit is nu de inschatting van het pensioen dat Jan straks krijgt:	
€ 2.280 (dit bedrag is netto per maand, inclusief AOW)	
Als Jan blijft werken, hetzelfde salaris blijft verdienen en het economisch eerst slechter en daarna weer beter gaat...	
...is de inschatting 1 jaar later	€ 2.220
...2 jaar later	€ 2.200
...3 jaar later	€ 2.210

Het cijfervoorbeeld maakt voor een aantal deelnemers wel duidelijk dat de hoogte van het pensioen samenhangt met de economische ontwikkelingen. Maar dat wil niet zeggen dat men de economische ontwikkelingen ook koppelt aan de inschatting van het latere pensioen op dit moment. Het cijfervoorbeeld is voor sommige mensen ook lastig te interpreteren en ook daarbij lijkt men niet altijd te begrijpen dat het om een inschatting van het pensioen straks gaat. Voor vooral de jongere deelnemers zegt dit bovendien nog niet zo veel. Een deelnemer geeft aan dat het voorbeeld meer zou aanspreken als de leeftijd van de maatman erbij wordt vermeld, dan is de identificatie groter.

"Waarom mij nu vertellen wat straks mijn pensioen wordt terwijl ik pas over 40 jaar met pensioen ga?" (v26)

"Het is een berekening zonder onderbouwing, je ziet dat het lager en dan weer hoger wordt, waar gaat dat geld heen?" (v27)

"Ik vind dat je gewoon hetzelfde moet krijgen als je hetzelfde verdient, je hebt een bepaald pensioen opgebouwd, dus hoe kan dat verschillen?" (m30)

"Dus als de kaarten voor mij niet gunstig liggen als ik met pensioen ga, dan kan het voor mij zo zijn dat het minder is." (v35)

Een aantal deelnemers wil weten waarom de cijfers zo fluctueren, wat zit daar achter? Vooral grote dalingen jagen schrik aan en worden ook niet echt realistisch geacht.

"Ik zou wel willen weten waarom het dan straks minder pensioen wordt? Waar komt dat door?" (v26)

"Maar wanneer ziet het er voor jou dan minder positief uit? Wat moet daarvoor aan de hand zijn?" (v35)

"Er staat niet bij waar de inschatting op gebaseerd is, er staat niet bij op basis van rendement of economische groei of iets dergelijks. Terwijl er is eerst verteld dat ik dan een rekening voor mezelf heb en dat het elk jaar meer wordt. Garandeert de baas dat dan? Denk het niet." (v59)

Bij de meeste deelnemers dringt op basis van de tekst en het cijfervoorbeeld goed door dat de inschatting van het pensioen kan variëren. Dat levert de meesten van hen een onzeker gevoel op.

“Dit zou mij een beetje het gevoel geven van uhhhhh, het zou over 5 jaar zo anders kunnen zijn dan nu. Dat geeft wel veel onzekerheid, je weet niet waar je je aan vast kunt houden.” (m50)

“Dit is een vervelend overzicht, niet rooskleurig. Het betekent toch dat je een stuk minder krijgt, drie jaar later ook nog niet op het oude niveau.” (m50)

“Ik zou liever hebben dat het een vastgesteld bedrag is en dat het elke keer iets omhoog gaat.” (v52)

“Zelfs de AOW kan gaan fluctueren in de toekomst.” (v59)

“Ik ben gewend aan salaris dat altijd omhoog gaat en niet omlaag. Je bent je hele leven zekerheid gewend en minder zekerheid is niet fijn.” (m61)

Acceptatie

De deelnemers maken uit beide teksten goed op dat de inschatting van het pensioen kan variëren, maar vragen zich wel af waar dat dan op is gebaseerd. Het begrip inschatting is lastig voor een aantal deelnemers, men lijkt niet altijd te begrijpen dat het om de inschatting op een bepaald moment gaat, maar stelt het gelijk aan de uitbetaling van het pensioen. Het feit dat de inschatting varieert, maakt mensen ongerust en levert hen veel onzekerheid op. Voor de oudere deelnemers lijkt deze onzekerheid meer impact te hebben, voor hen is de overgang van een vaste pensioenaanspraak groot. De onzekerheid frustrereert sommige deelnemers ook omdat ze er geen invloed op hebben.

3.3 Sneller verhogen of verlagen (inschatting) pensioen (allen)

Zowel de werkende deelnemers als de al gepensioneerden hebben dit principe voorgelegd gekregen, met een op hun situatie afgestemde formulering. De gepensioneerden kregen dit als eerste tekst te lezen en kregen hierbij ook een cijfervoorbeeld van een maatman, afgestemd op de eigen financiële situatie.

Tekst 3 (tekst van de werkenden)

Zit het economisch mee en heeft uw pensioenfondsen daardoor meer geld dan nodig is om de pensioenen nu en later te kunnen betalen? Dan gaat de inschatting van het pensioen dat u straks per maand krijgt omhoog.

Zit het economisch tegen en heeft uw pensioenfondsen daardoor te weinig geld om de pensioenen nu en later helemaal te kunnen betalen? Dan gaat de inschatting van het pensioen dat u straks krijgt omlaag.

De kans is groot dat de inschatting elk jaar (iets) hoger of lager wordt.

Begrip en vragen

De deelnemers, werkend en gepensioneerd, maken over het algemeen goed uit de tekst op dat de (inschattingen van) pensioenen meebewegen met de ontwikkeling van de economie: als het meezit dan gaat het omhoog en vice versa; men stelt regelmatig dat het nu al zo werkt; ook nu baseert men zich vaak weer op de berichtgeving over of de ervaring met het korten van pensioenen. In die zin ziet niet iedereen dit als een nieuwe regel, maar als een al bestaande praktijk.

“Dit is duidelijk. Het beschrijft uitgebreid wat het effect is en wat de invloed van de economie is.” (v59)

De formulering van het principe wordt soms lastig gevonden, mensen moeten goed lezen voor het doordringt. De zinsnede ‘meer geld dan nodig’ wordt bijvoorbeeld lastig gevonden of men leest het verkeerd. ‘Te weinig geld’ levert de deelnemers geen problemen op. De laatste zin in de tekst voor de werkenden (‘de kans is groot dat de inschatting elk jaar (iets) hoger of lager wordt’) wordt niet door iedereen begrepen, het lijkt dat de deelnemers het lastig vinden

om de woorden 'kans' en 'inschatting' met elkaar te rijmen. Het woord 'iets' tussen haakjes stelt sommige deelnemers gerust omdat ze daaruit concluderen dat het niet om grote schommelingen zal gaan.

Een aantal werkende deelnemers vindt het onterecht dat je niet zeker weet hoe hoog je pensioen later zal zijn. Zij vinden dat oneerlijk omdat je er wel altijd voor hebt betaald, maar op het laatste moment geconfronteerd kan worden met een tegenvallend inkomen. En dat kan wellicht tot gevolg hebben dat je je leven anders moet inrichten. Een andere deelnemer vraagt zich af hoe je iets kunt opbouwen dat daarna opeens verdwenen is. Een deelnemer vindt het niet prettig dat het zo werkt (vooral dat je er geen controle over hebt) maar ze vindt het wel goed om mensen er op te wijzen dat het niet zeker is hoe hoog je pensioen zal zijn, dat kan maken dat mensen zich er meer mee bezig gaan houden.

“Kan het ook fluctueren als je al met pensioen bent? Dat vind ik slecht, dan moet je misschien je lifestyle gaan aanpassen.” (v26)

“Het is niet helemaal eerlijk ten opzichte van dat we wel superlang moeten werken.” (v27)

“Ik denk dat er geld uit de pensioenfondsen wordt geleend voor andere doeleinden.” (m30)

“Als loonslaaf die altijd gewend is geweest aan datzelfde netto salaris, ben ik er niet gelukkig mee.” (m61)

Een werkende deelnemer concludeert dat de gedachte dat de pensioenrekening een persoonlijke rekening is, met deze tekst wordt tegengesproken omdat het hier opeens wel gaat over het collectief. Andere deelnemers vragen zich af hoe dit precies wordt uitgevoerd, wie bepaalt de aanpassingen in de hoogte van de inschatting of van het pensioen, op welke termijn vindt dit plaats?

“Hoe gaan ze dat dan doen, is daar over nagedacht?” (m50)

“Het zou toch op mijn rekening komen? Wat heb ik dan te maken met de pensioenen van anderen? Het is nu dus niet meer persoonlijk.” (v59)

De gepensioneerden begrijpen het principe over het algemeen goed. Ze zijn soms zelf al met (dreigende) kortingen geconfronteerd en reageren gelaten op deze ontwikkeling. Op basis van het cijfervoorbeeld concluderen de gepensioneerden dat ze in de toekomst mogelijk minder inkomen zullen hebben. De impact daarvan is afhankelijk van de financiële situatie van de deelnemer: de hoogte van het eigen pensioen en een eventueel tweede inkomen van een partner. Bijna niemand vindt het realistisch om uit te gaan van een stijging van het pensioen.

“Dit moeten we accepteren, iedereen krijgt hiermee te maken. Persoonlijk betekent het dat we een stapje terug moeten doen.” (m68)

“Er staat dat als het economisch goed gaat dan kunnen de pensioenen eventueel omhoog. Ik denk dat niet, want ik denk dat we economisch echt wel in een crisis komen het volgend jaar. Ben ik niet blij mee. Maar wat niet is dat is niet.” (v69)

“Ik vind dit niet zo nieuw, er komen nieuwe regels, maar het gaat nu toch al ieder jaar omhoog of omlaag? Is toch gekoppeld aan de rekenrente?” (m71)

“Als het ABP onder de graad zakt, dan gaan onze pensioenen omlaag, dit is dus niet nieuw.” (m73)

“De pensioenfondsen hebben geen garantie gegeven dat het altijd stijgt, dus dit is wel logisch. Dit moet je gelaten afwachten en ondergaan, je kunt hier niks mee, brieven schrijven helpt ook niet.” (m75)

Een aantal gepensioneerden heeft opmerkingen bij het cijfervoorbeeld. Ze vinden bijvoorbeeld de teruggang in het pensioen van de maatman erg groot. Een deelnemer vindt het vooral erg groot omdat hij uitrekent hoe groot de teruggang van het aanvullende pensioen dan moet zijn, dus exclusief de AOW. Een andere deelnemer vraagt zich af of de AOW in het voorbeeld ook omlaag is gegaan.

“Een CAO in een bepaalde beroepsgroep gaat ook niet zoveel omlaag. Dan zouden ze met zijn allen op het Malieveld staan. 400 euro inleveren dat levert problemen op.” (m73)

“Ik zie dat ie het eerste jaar 20% is gedaald, dus dat is een heel slecht beleggingsresultaat.” (m75)

Acceptatie

Het principe wordt door de meeste deelnemers begrepen en logisch gevonden. Dat wil niet zeggen dat men het er mee eens is; de werkenden vinden het vaak oneerlijk en het geeft hen een onzeker gevoel. De gepensioneerden accepteren de aanpassingen voornamelijk omdat ze niet in staat zijn om er iets aan te veranderen.

3.4 Spreiden (allen)

Zowel werkenden als gepensioneerden hebben de tekst over het spreiden van de aanpassingen gelezen, afgestemd op de eigen situatie. Voorgelegd zijn twee manieren: aanpassen in één keer of spreiden in stapjes. Na het lezen van de tekst is een cijfervoorbeeld voorgelegd, ook nu weer van een bij de deelnemer passende maatman.

Tekst 4 (tekst van de werkenden)

Als de inschatting van uw pensioen omlaag of omhoog gaat, kan dat op twee manieren:

- De inschatting van uw pensioen wordt in één keer lager of hoger, meteen in het volgende jaar.
- De inschatting van uw pensioen wordt de komende jaren in stapjes (in 5 jaar) steeds iets lager of hoger.

Begrip en vragen

De meeste deelnemers maken uit de tekst opnieuw op dat (de inschatting van) het pensioen niet vast staat maar kan schommelen en dat er blijkbaar twee methoden zijn om die schommelingen te verwerken. De twee methoden zijn voor de meeste deelnemers lastig te doorgronden, het cijfervoorbeeld helpt daar niet bij, men heeft echt extra uitleg nodig. Slechts een gepensioneerde deelnemer lijkt het mechanisme direct goed te begrijpen.

Vooraf het spreiden in stapjes roept veel vragen op, men leest het ook vaak verkeerd en denkt dat er dan eens per 5 jaar een aanpassing wordt doorgevoerd in plaats van elk jaar. De deelnemers kunnen niet goed overzien wat het effect van de beide methoden is, wat het voor henzelf zou kunnen betekenen.

Bij de tekst hoorde een cijfervoorbeeld; onderstaand een van de gehanteerde voorbeelden:

Dit is **nu** de inschatting van het pensioen dat Carla straks krijgt:

€ 2.280 (dit bedrag is netto per maand, inclusief AOW).

Als Carla blijft werken, hetzelfde salaris blijft verdienen en het economisch eerst slechter en daarna weer beter gaat...

	in één keer omlaag en omhoog	in stapjes omlaag en omhoog
...is de inschatting 2 jaar later	€ 2.180	€ 2.230
...en 10 jaar later	€ 2.150	€ 2.110

Omdat we de deelnemers niet met te veel cijfers wilden confronteren, is in onderling overleg besloten om geen voorbeeld met zowel een opwaartse als neerwaartse beweging te laten zien, maar alleen een voorbeeld met een (op dit moment meest waarschijnlijke) neerwaartse beweging.

Het cijfervoorbeeld draagt niet bij aan het verkrijgen van dit inzicht, maar roept eerder nog meer verwarring op. Men kan niet nagaan wat een stijging of daling nou precies doet met de (inschatting) van de pensioenuitkering. Een deelnemer vindt het woord stapjes een beetje kinderachtig overkomen.

“Ik heb voorkeur voor eens in de 5 jaar, dat is beter dan elk jaar.” (v26)

“Waarom zouden ze het in stapjes van 5 jaar doen? Ik zie grote verschillen maar zie niet waar ze vandaan komen.” (v27)

“Ik vind het niet duidelijk, waarom is het na 10 jaar het laagst?” (m30)

“Die ene is per jaar en die andere is per 5 jaar.” (v35)

“Ik zou prima kunnen instellen dat het om de 5 jaar gaat. Voor mij duurt het nog een behoorlijke tijd dus zit ik niet te wachten om elk jaar bericht te krijgen. Als je net voor je pensioen zit dan wil je het denk ik wel anders.” (m50)

“Ik ben nu 59 en ik moet door tot 67 en 2 maanden, dus als ik daar net voor zit, ontspring ik dan de dans?” (v59)

“Er blijven een heleboel rekenfactoren buiten beeld.” (v59)

“5 jaar is wel een lange periode maar aan de andere kant geeft het dan wel zekerheid voor 5 jaar.” (m61)

“Op deze manier word je een alternatief geboden. 10 jaar is wel een lange periode. Ik concludeer uit dit voorbeeld dat er nauwelijks iets over blijft van mijn bedrag. Het is triest.” (m68)

“Dat er twee manieren zijn vind ik wel gunstig. Ik zou kiezen voor de tweede, omdat het dan niet in een keer zo snel gaat.” (v69)

“Waarom 5 jaar? Waarom geen ander aantal jaren? In het cijfervoorbeeld staat 10 jaar? Hoe werken die stapjes dan? Het roept veel vragen bij me op.” (m71)

“Je vangt de fluctuaties beter op als je het in stapjes doet. Maar wie gaat hierover beslissen?” (m73)

“Dit kunnen ze toch nooit voor 5 jaar al voorspellen?” (m75)

Omdat veel deelnemers het principe niet konden doorgronden, is op de tweede en derde onderzoeksdag een nadere toelichting door de onderzoekers gegeven. Na deze uitleg is gevraagd naar hun voorkeur: in een keer of in stapjes? Het voordeel van in een keer lijkt te zijn dat het mensen meer zekerheid biedt; voordeel van stapjes is dat het geleidelijk gaat en dat mensen zich daar beter aan kunnen aanpassen. Het werken met stapjes maakt het voor een aantal deelnemers wel minder inzichtelijk wat er nu precies gebeurt.

“Ik zou nog steeds voor de stapjes gaan ondanks dat het dan na 10 jaar minder is, dan kun je er geleidelijk aan wennen en hoef je niet in een keer het verschil te overbruggen.” (v26)

“Ik zou het wel in 1 keer willen, omdat je dan meer duidelijkheid hebt.” (v27)

“Mijn gevoel zou zeggen dat stapjes wel fijner zijn.” (m50)

“Liever in 1 keer dan weet je waar je aan toe bent.” (m50)

“Ik denk dan toch liever in 1 keer, want ik heb het gevoel dat het met stapjes uiteindelijk veel lager is.” (v52)

“Oh, maar dan ben je met stapjes na 10 jaar dus slechter af. Toch zou ik zelf voor stapjes kiezen want dan kun je je beter aanpassen.” (v59)

“Uitsmeren over 5 jaar, daar wordt het wel onoverzichtelijker van. Dat is een ingewikkeld rekenmodel dat voor de consument niet te volgen is. Per jaar heb je er meer zicht op.” (m61)

“Ik beide gevallen zou ik er door in problemen komen, ik moet ook iedere maand vaste lasten betalen. Maar dan toch liever in stapjes, dan lijkt toch gunstiger te zijn.” (m73)

“Ik denk dat stapjes het meest gunstig zullen uitpakken, want dan krijg je de eerste jaren meer.” (m75)

“Als het in stapjes gaat dan kun je er meer aan wennen.” (v75)

Acceptatie

Bij dit principe is niet zozeer sprake van wel of niet accepteren. Om een uitspraak over de beide methoden te kunnen doen, is kennis en rekeninzicht nodig, maar dat ontbreekt bij de meeste deelnemers. Het voordeel van aanpassen in een keer is dat het duidelijk is, het voordeel van aanpassen in stapjes is dat de gewenning makkelijker is omdat de aanpassing dan minder groot zal zijn. De deelnemers redeneren hierbij vanuit de gedachte dat een aanpassing voornamelijk naar beneden zal zijn en dat wordt mede bevestigd door de keuze van een neerwaarts voorbeeld.

3.5 Wisselende uitkering na pensionering (alleen werkenden)

De werkende deelnemers hebben een korte tekst gelezen over de situatie na pensionering: de hoogte van de uitkering kan dan variëren.

Tekst 5

Als u eenmaal met pensioen bent, kan het bedrag dat u ontvangt ieder jaar omhoog of omlaag gaan.

Begrip en vragen

Soms heeft men behoefte aan meer uitleg hoe dit dan werkt, bijvoorbeeld binnen welke grenzen dit kan plaatsvinden, wat de bandbreedte van de schommelingen is. Het levert sommige deelnemers een onzeker gevoel op, je moet dus blijkbaar zelf voor een reserve zorgen, je kunt niet meer rekenen op een vast inkomen. Andere deelnemers vinden het onrechtvaardig, gepensioneerden hebben in hun ogen recht op zekerheid want ze hebben er altijd hard voor gewerkt.

“Ik vind het niet prettig, ik vind dat je als pensioengerechtigde een vast bedrag moet krijgen, mensen hebben er altijd voor gewerkt en dan worden ze toch gekort.” (v26)

“Dan weet je dus nog steeds niet waar je aan toe bent. Hoe laag dan? En kun je dan nog rondkomen?” (v27)

“Het is duidelijk, het spreekt voor zich, ik neem het voor wat het is.” (m30)

“Wanneer wel en hoeveel dan? En waar komt het dan door? Je wilt toch een beetje weten waar je aan toe bent, dan kun je er rekening mee houden.” (v35)

“Vervelend dat het dan blijkbaar ook omlaag kan gaan. En gaat het dan om 10^e van procenten of om procenten?” (m50)

“Waar ligt dat dan aan? Waar wordt dat op gebaseerd?” (m50)

“ik zou dit heel onzeker vinden, dan heb je het gevoel dat je een extra potje moet hebben om het aan te kunnen vullen als het een flink stuk omlaag gaat.” (v52)

Als je nog salaris hebt, dan gaat het nooit omlaag. Maar als je pensioen hebt gaat het nooit meer omhoog.” (v59)

“Lijkt me duidelijk, maar ik ben er niet voor.” (m61)

Acceptatie

Mede op basis van de voorgaande teksten vindt men dit principe logisch; men ontvangt het gelaten, vindt het jammer of is het er niet mee eens, maar accepteert dat het blijkbaar niet anders kan. Volgens veel deelnemers wordt er nu ook al gekort op de pensioenen.

3.6 Verschuiving van risico's (allen)

Het principe verschuiving van risico's is aan alle deelnemers voorgelegd, aangepast op het werkend of gepensioneerd zijn. De gepensioneerden hebben twee versies van de tekst gelezen (versie 3A en 3B) in wisselende volgorde.

Tekst 6 werkenden:

Het is de bedoeling dat het pensioen van gepensioneerden niet hard omlaag gaat als het economisch tegenzit.

Om daarvoor te zorgen, gaat de inschatting van het pensioen van jongeren dan harder omlaag dan het pensioen van gepensioneerden.

Andersom geldt ook: als het economisch meezit, gaat de inschatting van het pensioen van jongeren harder omhoog dan het pensioen van gepensioneerden.

Tekst 3A en 3 gepensioneerden:

3A

Om uw pensioen maar een klein beetje omhoog en omlaag te laten gaan, gaat het pensioen dat jongeren kunnen verwachten harder omhoog en omlaag. Hoe jonger iemand is, hoe meer hij of zij de klappen opvangt. Jonge mensen hebben ook meer voordeel als het goed gaat.

3B

Uw pensioen kan elk jaar een klein beetje omhoog en omlaag gaan. Het is maar een klein beetje, omdat het pensioen van jongeren harder omlaag gaat als het tegenzit in de economie. Als het meezit in de economie, gaat hun pensioen harder omhoog.

Begrip en vragen

De meeste werkende deelnemers begrijpen het mechanisme achter dit principe goed; men geeft direct aan dit rechtvaardig te vinden, omdat gepensioneerden niets meer aan hun inkomenssituatie kunnen veranderen, terwijl jongeren nog wel tijd hebben om zich voor te bereiden en zich eventueel aan te passen. Een enkeling benoemt dit principe als solidair, een andere deelnemer vraagt zich echter af of het wel eerlijk naar de jongeren toe is.

"Dit vind ik wel een goede zaak. Ik kan nog maatregelen treffen voor straks, maar de gepensioneerden kunnen dat niet meer." (v26)

"Klinkt wel logisch, ik vind dat de ouderen die nu met pensioen zijn, moeten kunnen genieten van hun pensioen." (v27)

"Ik vind het correct, het mag niet met jou als gepensioneerde slecht gaan, jongeren hebben nog een hele weg en als het beter gaat dan halen ze het wel weer in. Ouderen moeten krijgen waar ze recht op hebben, ze hebben er hard voor gewerkt." (m30)

"Ik vind het sociaal om te doen. Je bent afhankelijk van je pensioen en je hebt ook al te maken met inflatie." (m50)

"Als het tegenzit willen ze niet dat ouderen dat voelen. Goede regeling eigenlijk, vind ik wel een goede gedachte." (m50)

"Op zich is het fijn als gepensioneerde om zekerheid te hebben en als je jong bent maakt dat minder uit." (v52)

"Dat er een soort solidariteitsclausule wordt ingebouwd, dat het iets beter verdeeld en verspreid wordt. Pensioen is ook een systeem waar je een soort solidariteit naar generaties moet hebben." (v59)

"Goed dat het niet te hard naar beneden gaat. En voor jongeren is het een inschatting, als je 30 bent zal het je worst wezen." (v59)

"Dit lijkt me mooi voor de pensioengerechtigden, ik weet niet of het eerlijk is voor jongeren." (m61)

De tekst roept ook vragen op bij de werkenden: hoeveel is 'niet hard' en hoeveel wordt de inschatting van jongeren dan aangepast, wat betekent dit voor jongeren?

“Hoeveel minder gaan we dan opbouwen? Hoe hard gaat het dan omhoog en omlaag? En hoeveel ouderen en jongeren zijn er dan?” (v27)

“Hoe ziet dat er dan concreet uit? Wat betekent het als ik de jongere ben? Betekent het dat ik dan door die situatie veel minder krijg? Waar hebben we het precies over? Je kunt wat onrust weghalen door meer informatie te geven.”

“Als dit zo zou gaan hoe gaat het dan, wat wordt de werkelijkheid, om hoeveel mensen gaat en om hoeveel geld?” (v52)

De helft van de gepensioneerden begrijpt het principe ook goed. De andere helft leest er echter uit dat het gunstig is voor jongeren en begrijpen niet dat het principe is bedoeld om de fluctuaties voor gepensioneerden binnen de perken te houden. Na uitleg vinden twee van hen het wel een goed idee, al vindt een van hen het wel lastig dat jongeren voor gepensioneerden een offer moeten brengen. De beide teksten lijken in de ogen van de deelnemers sterk op elkaar. In tekst 3A lijkt wat duidelijker naar voren te komen dat jongeren meer tijd hebben om klappen op te vangen, tekst 3B schetst eerst de situatie en geeft daarna de uitleg en dat vinden sommige deelnemers duidelijker.

“Ik denk inderdaad dat jonge mensen meer voordeel hebben omdat ze langer pensioen gaan opbouwen. Voor hen is het gunstiger. Begrijp ik goed dat ouderen moeten inleveren voor jongeren?” (v69)

“Fijn dat het voor gepensioneerden niet te veel verandert.” (m71)

“Ik vind het onzin, je weet helemaal niet hoe het er over 30 jaar uitziet. Dit is nutteloos. Prachtig dat de economen daar rekenmodellen op loslaten, maar het slaat natuurlijk helemaal nergens op. Te onzeker wat er gaat gebeuren.” (m73)

“Nu moet ik dus een beetje inleveren zodat jongeren later een iets hoger pensioen hebben. Wil ik dat? Ik vind het niet leuk omdat ik er 30 jaar voor heb gespaard. Maar kan er in m'n eentje toch niets aan doen.” (v75)

Acceptatie

De acceptatie van dit principe is groot. Werkenden vinden het terecht dat ouderen zo veel mogelijk worden gespaard omdat zij niets meer aan hun situatie kunnen veranderen. Het lijkt zeker tot ze door te dringen dat hun eigen inschatting harder omhoog of omlaag gaat om dat te realiseren. Echt zorgen maken ze zich daar niet over, hun pensioen ligt (ver) in de toekomst, mits de verschillen niet te groot zijn. Gepensioneerden vinden het principe lastiger te doorgronden, maar zijn het er na uitleg over het algemeen wel mee eens. Maar overeind blijft staan dat de meeste deelnemers niet goed begrijpen op welke manier het pensioen van jongeren en ouderen met elkaar te maken hebben.

3.7 Invaren (alleen werkenden)

Alleen de werkenden hebben een korte tekst over het principe invaren gelezen. Bij de gepensioneerden is dit principe impliciet opgenomen in principe 3, het sneller verhogen of verlagen van de pensioenuitkering.

Tekst 7

De nieuwe regels gelden voor uw hele pensioen. Ook voor het pensioen waarvoor u en uw werkgever(s) al geld opzij hebben gezet.

Begrip en vragen

De deelnemers maken uit de tekst op dat de nieuwe regels voor het tot nu toe opgebouwde pensioen gaan gelden. Maar de consequenties van dit invaren zijn lastig te overzien voor veel deelnemers en daarom hebben ze veel vragen over de gevolgen voor het eigen pensioen, wat betekent het precies voor hun eigen situatie dat de nieuwe regels voor het al opgebouwde pensioen gelden? Deels komt dit onbegrip voort uit het feit dat de deelnemers de nieuwe regels niet goed doorgronden, deels omdat men niet begrijpt hoe de opbouw van het pensioen nu werkt.

“Ik zou wel een rekenvoorbeeld willen. Of het financiële gevolgen voor me heeft. Wil de oude en de nieuwe variant naast elkaar zien.” (v26)

“De nieuwe regels zijn voor het hele pensioen, ook voor het deel dat je bij ex werkgevers hebt opgebouwd, alles is in een pot gegaan. Dit is helder, weet niet waarom ik me hier in zou moeten verdiepen.” (m30)

“Wat betekent dat dan voor het geld? Is dat voordelig dan? Of juist niet? Is dit fijn of niet?” (v35)

“Ik weet niet of dit positief of negatief is. Maar dat het voor het hele bedrag dat opzij is gezet, dat is niet leuk.” (m50)

“Ik ben wel benieuwd hoe dat uitpakt, of dan niet alles wat je hebt betaald dan niet veel minder waard is.” (v52)

“Ik weet niet wat het verschil is en wat het betekent, of het gunstig of ongunstig is.” (v59)

“Ik weet niet wat de consequenties zijn.” (m61)

Snapt men het wel dan ziet men het als doorbreken van gemaakte afspraken, het veranderen van de spelregels tijdens het spel en men vindt dat onrechtvaardig. Een enkeling denkt dat het niet anders kan.

“Een beetje lastig om dit met terugwerkende kracht te doen, ik heb daar niet in ingestemd en dat moet ik nu opeens maar goed vinden.” (v26)

“Dat is oneerlijk, dan heb je dat al opgebouwd. Ik zou denken dat het ingaat vanaf nu. Als ze van dat al opgebouwde ook nog wat afhaken dan heb je het idee dat je helemaal niks overhoudt.” (v27)

“Ik denk dat dit wel het duidelijkste is, anders moet je weer onderscheid gaan maken.” (m50)

“Als de nieuwe regels de dingen zijn die ik net gelezen heb, dan is het wel een besluit dat invloed heeft op mensen die bijna van hun pensioen gaan genieten.” (m50)

“Ik vind eigenlijk dat dit niet kan. Als je vroeger andere afspraken hebt gemaakt kun je dit niet zomaar aanpassen.” (v52)

“Ik vind dit niet fijn tenzij de nieuwe regels in mijn voordeel gaan uitpakken.” (v59)

“Ik zou denken, je laat de nieuwe regels vanaf nu ingaan en laat de oude regels gelden voor het oude.” (v59)

“Ik heb er zelf altijd veel moeite mee dat als je een spel speelt, tijdens het spelen de regels worden veranderd.” (v61)

Acceptatie

De deelnemers zijn er niet over te spreken dat al opgebouwde rechten onder gebracht worden in een nieuwe regeling. Men ziet dat als contractbreuk, als schenden van in het verleden gemaakte afspraken. De eventuele acceptatie van dit principe lijkt mede af te hangen van hoe het uitpakt voor de deelnemers, maar ze hebben op dit moment niet de informatie om daar een inschatting van te kunnen maken.

3.8 Compensatie (allen)

In deze tekst is aangegeven dat er drie groepen te onderscheiden zijn: bij twee groepen maakt de overgang naar de nieuwe regels niet veel uit maar bij een groep leidt dit wel tot een achteruitgang en daarom krijgen zij een aanvulling. Om de tekst niet te lang te maken is in onderling overleg besloten om uitleg over de degressieve opbouw niet in de tekst op te nemen. Na het lezen en bespreken van de tekst is ook nagegaan welke term de voorkeur heeft: aanvulling of tegemoetkoming?

Tekst 8

Er zijn drie groepen: jongeren, ouderen en de groep ertussenin.

Groep 1: de jongeren

Voor mensen die nu jong zijn (dit is de groep waar u bij hoort), zal de overgang naar de nieuwe regels niet veel uitmaken. Het geldt dat zij in hun jonge jaren opzij zetten, gaat meer pensioen opleveren. Het geldt dat zij opzij zetten in hun latere jaren levert minder pensioen op.

Groep 2: de ouderen

Voor mensen die over een paar jaar met pensioen gaan, maakt het ook weinig uit. Zij hebben al voor een groot deel van hun pensioen geld opzij gezet.

Groep 3: de groep ertussenin

De groep ertussenin gaat door de overgang naar nieuwe regels erop achteruit. Zij moeten nog een aantal jaren geld opzij zetten, maar dat zijn de jaren waarin hun inleg het minste pensioen oplevert. Daarom krijgen zij een aanvulling.

Begrip en vragen

De werkende deelnemers maken uit de tekst vooral op dat de groep die erop achteruit gaat een aanvulling krijgt. De uitleg waarom de overgang naar de nieuwe regels voor bepaalde groepen meer of minder zal uitmaken, dringt niet tot de deelnemers door, men focust vooral op het gevolg voor elke groep en let dan bij voorkeur op de gevolgen voor de eigen groep. Ook al is bij de werkende deelnemers aangegeven tot welke groep men behoort, vraagt een aantal van hen zich af welke (leeftijds)groepen dit nu precies zijn, mede om zeker te weten tot welke groep men zelf behoort. Niet iedereen ziet direct dat het hier om leeftijdsgroepen gaat die ver of meer dichtbij de pensioenleeftijd staan, een deelnemer denkt dat het voor iedereen geldt die erop achteruit gaat. Enkele deelnemers hebben vragen over de manier waarop deze aanvulling wordt toegekend: op de inleg nu, op de latere uitkering? Het benoemen dat er groepen zijn voor wie het weinig uitmaakt, lijkt ook in tegenstelling te zijn met de nieuwe regels die men net gelezen heeft, daar is immers vaak sprake van een aanpassing van (de inschatting) het pensioen naar beneden. Of blijven de oude rechten toch gelden? Dit heeft zowel te maken met de eigen beleving dat het economisch slecht gaat als met de voorgelegde voorbeelden die zich beperken tot een neerwaartse beweging.

“Wie is groep 3, welke generatie is dit?” (m30)

“Ik heb geen idee waar het over gaat en hoe het er dan uitziet. Ik wil gewoon weten als ik een aanvulling krijg dat het precies zo is opgezet dat ik er niets van voel.” (v35)

“Wat is die aanvulling? En hoeveel is dat? En waar wordt die uitbetaald? Ik wil weten waar het vandaan komt, omdat het ten koste van iets anders zou kunnen gaan.” (m50)

“Oké, ik zit dus in de slechtste categorie, zodat er door iemand een aanvulling moet worden gedaan. Er wordt een noodoplossing voor gecreëerd.. Als die aanvulling voldoende is, dan zou het mij niet uitmaken. Als ik dat niet in mijn portemonnee voel, dan maakt me dat niet uit.” (m50)

“Het is duidelijk gesteld en het staat er mooi maar ik moet zien of het werkelijk zo is.” (v52)

“Er staat dat het voor mij weinig consequenties heeft maar dat is natuurlijk niet waar want ik moet al twee jaar langer doorwerken.” (v59)

“Dit is eigenlijk wel een beetje hoe de pijn verdeeld is. Groep 3 is de cruciale groep waar een goede regeling voor moet worden bedacht. Dit moet netjes worden afgehandeld. Maar waar ligt de scheidslijn, zit ik in groep 2 of groep 3?” (v59)

“Als de rechten van de ouderen blijven bestaan dan vind ik dat prima. Maar dat staat er niet, er zit weer onzekerheid in. De groep ertussen: ik vind het prima dat die gecompenseerd worden.” (m61)

Ook het merendeel van de groep gepensioneerden begrijpt dat er een groep is die er meer op achteruitgaat en daarom een aanvulling krijgt. Maar ook zij hebben behoefte aan een nadere uitleg over waarom de ene groep er meer dan de andere groep op achteruitgaat, ze willen weten waar die aanvulling dan vandaan komt (“*Maar wie zal dat betalen?*”) en vragen zich af hoe deze leeftijdsgroepen zijn ingedeeld. Een deelnemer denkt dat het werken met een aanvulling wel een oplossing kan zijn in de lopende onderhandelingen. Een andere deelnemer vindt het in eerste instantie niet eerlijk dat een groep een aanvulling krijgt, maar ondersteunt het principe na extra uitleg wel. De andere deelnemers zijn dezelfde mening toegedaan, het werken met een aanvulling klinkt als rechtvaardig.

De term ‘tegemeetkoming’ klinkt voor veel deelnemers als pleister op de wonde, de term ‘aanvulling’ roept bij hen meer op dat het verschil dat ontstaat door de invoering van nieuwe regels wordt goed gemaakt door deze groep een (structurele) aanvulling te geven. Meer dan de helft van de deelnemers heeft een voorkeur voor de term ‘aanvulling’.

“Aanvulling is iets waar je recht op hebt.” (v26)

“Tegemoetkoming is heel weinig extra, ik zou aanvulling gebruiken.” (v27)

“Tegemoetkoming is met meer waardering.” (m30)

“Aanvulling klinkt minder heftig, dus zou voor aanvulling kiezen om minder paniek te veroorzaken.” (v35)

“Tegemoetkoming: iemand is zielig en dan kom je iemand tegemoet. Dus liever aanvulling,” (m50)

“Aanvulling klinkt positiever, bij een tegemoetkoming heb je toch het idee dat je wat te verliezen hebt.” (v52)

“Aanvulling is meer structureel. Bij een tegemoetkoming in de kosten krijg je bijvoorbeeld de helft vergoed.” (v59)

“Aanvulling is op je pensioen, dat vind ik een beetje riskant. Tegemoetkoming op je premie lijkt me logisch, dat je een lager percentage betaalt.” (v59)

“Het lijkt op een aanvulling, dus waarom niet zo noemen? Tegemoetkoming is iets van: we geven je iets, aanvulling klinkt neutraler.” (m61)

“Aanvulling is beter omdat ze in eerste instantie zijn uitgegaan van bepaald pensioen en dat krijgen ze niet, dat verschil wil je opheffen met een aanvulling van het pensioenfonds.” (m73)

“Ik vind tegemoetkoming mooier en meer geruststellen.” (v75)

“Tegemoetkoming is eenmalig, dus aanvulling is beter.” (m75)

Acceptatie

De deelnemers vinden het terecht dat de groep die er het meest op achteruitgaat een vorm van aanvulling krijgt. De waardering voor dit principe is wel afhankelijk van de hoogte van de aanvulling en de manier waarop dit wordt gefinancierd.

3.9 Financiering compensatie (excl. degenen die in aanmerking komen)

Tot slot is een tekst voorgelegd over de financiering van de aanvulling. Degenen die in aanmerking komen voor deze aanvulling hebben de tekst niet voorgelegd gekregen.

Tekst 9

De kosten van de aanvulling verdeelt het pensioenfonds over iedereen. Daardoor krijgt u misschien een wat lager pensioen.

Begrip en vragen

De meeste deelnemers maken uit de tekst op dat de kosten van de aanvulling samen moeten worden opgebracht, dus door alle in principe 8 genoemde groepen, ook de groep die de aanvulling nodig heeft. Echt blij is men er niet mee dat dit blijkbaar door het pensioenfonds over alle deelnemers wordt verdeeld en men interpreteert het als een

vaststaande achteruitgang. Men begrijpt ook vaak niet dat er bij principe 8 wordt gezegd dat je er niet op achteruit gaat terwijl dit principe laat zien dat je er wel op achteruitgaat. NB: men kan de kosten van de overgang naar het nieuwe systeem niet loskoppelen van de resultaten van het nieuwe systeem. Men lijkt dit niet altijd eerlijk te vinden, de aanname is soms dat de pensioenfondsen voldoende geld in kas hebben om deze aanvulling zelf te betalen. Hoe de kosten van de aanvulling doorwerken in het pensioen blijft voor de meeste werkende deelnemers onduidelijk. De uitwerking hiervan roept bij hen veel vragen op: gaat het om een verlaging van de inschatting van het pensioen of om het uiteindelijke pensioen? Degenen die al gepensioneerd zijn betrekken het direct op hen zelf en concluderen dat ze dus minder pensioen krijgen.

“Dit is prima, ik ga er niet op achteruit, dus ik kan wel iets bijdragen.” (v26)

“Dan krijg ik dus het gevoel dat ik helemaal niks meer overhoud. Eerst staat er dat wij nog goed opbouwen maar het gaat ons ook weer geld kosten. Dan bouw ik als jongere toch niet goed op?” (v27)

“Ik denk dat die aanvulling voor iedereen is en dat betekent dat het voor sommige mensen minder wordt.” (m30)

“Het pensioenfonds haalt het geld dus bij iedereen weg en daardoor krijg je dus een wat lager pensioen. Ja, daar ben ik niet blij mee.” (v59)

“Gaat het over mij? Of over alle drie de groepen? Dit betekent dat mensen die nog werkzaam zijn een hogere premie betalen en dat van mensen die met pensioen zijn het pensioen wordt verlaagd?” (v59)

“Maar dat is eigenlijk toch gek? Dan wordt de aanvulling dus een mindere aanvulling. Ik vind het een beetje raar systeem, dat ook de ontvangers meebetalen.” (v59)

“Hahaha, daar was ik al bang voor. Dat zou ik ook weer onterecht vinden. Omdat de verdeling niet goed uitpakt, moet iedereen bloeden.” (m61)

“Ik zal dus ook minder krijgen en dat heb ik gewoon te accepteren, het is niet anders.” (m68)

“Wie is de ‘u’? Is dat iedereen die met pensioen is? Het moet wel in harmonie blijven, niet dat zij meer krijgen dan ik.” (m71)

“Ja, als dat zo besloten wordt, dan is dat de enige oplossing. Het geld moet ergens vandaan komen. Ik vind het niet leuk maar kan me er wel druk om maken maar heb er geen invloed op.” (m73)

“Ja, dit moet je accepteren, ze houden toch geen rekening met je.” (m75)

“Dat is jammer, maar oké, daar heb ik begrip voor.” (v75)

Acceptatie

De acceptatie van dit principe is sterk afhankelijk van de omvang van de verlaging, de impact die dat zal hebben op het eigen inkomen en de manier waarop de aanvulling wordt verdeeld.

3.10 Afsluitende reacties op de nieuwe regels

Al met al blijft bij de deelnemers vooral hangen dat de hoogte van het (toekomstig) pensioen niet vast staat maar onderhevig is aan de ontwikkelingen in de economie. Dat levert veel deelnemers een onzeker en machteloos gevoel op. Voor de meeste deelnemers is niet duidelijk waarom het pensioenstelsel moet veranderen, wat dat de samenleving zal opleveren.

Wat het concreet voor henzelf betekent, vinden ze lastig in te schatten omdat je niet in de toekomst kunt kijken, gekoppeld aan een gevoel van machteloosheid ten aanzien van degenen die hier (nu en in de toekomst) over beslissen. Op basis van de ontwikkelingen de afgelopen jaren verwacht men eerder geconfronteerd te worden met een aanpassing naar beneden dan naar boven en dat kleurt de reacties ook.

4. Samenvatting

In opdracht van het werkverband Informatie, Communicatie en Keuzebegeleiding (ICK) van SZW heeft Kantar, Public division een kwalitatief onderzoek uitgevoerd naar de uitlegbaarheid en begrijpelijkheid van een aantal basisprincipes van het nieuwe pensioenstelsel.

De centrale vraagstelling luidde:

Op welke manier worden bepaalde basisprincipes uit het pensioenakkoord ontvangen en begrepen door burgers?

In de periode tussen 30 maart en 6 april 2020 zijn individuele interviews (telefonisch en via een online platform) gevoerd met zestien respondenten: tien werkenden en zes gepensioneerden uit de regio's Amsterdam, Amersfoort en Zwolle. Gezorgd is voor een spreiding naar leeftijd, inkomen en opleiding. Tijdens de interviews zijn teksten en cijfervoorbeelden over de basisprincipes aan de respondenten (verder deelnemers genoemd) voorgelegd; deze teksten zijn opgesteld door de begeleidende expertgroep van het werkverband.

Voorgaand zijn de resultaten van het onderzoek beschreven, in dit hoofdstuk maken we de balans op.

Algemene conclusies

- Allereerst valt op dat de kennis over het huidige pensioenstelsel beperkt is. Men weet weliswaar dat er pensioen wordt of werd opgebouwd, maar hoe het stelsel precies werkt en hoe bijvoorbeeld de verdeling tussen werknemer en werkgever is qua inleg van premies, dat blijft voor veel deelnemers in het ongewisse. De meeste deelnemers gaan hooguit afwachtend met het onderwerp om, bijna niemand stelt zich actief op. De jongeren vinden het iets wat pas in de (verre) toekomst gaat spelen, de al gepensioneerden stellen dat ze er nu niets meer aan kunnen veranderen. Bij sommige deelnemers dringt het besef door dat ze zich eigenlijk wat meer in hun pensioen moeten gaan verdiepen.
- Over het nieuwe pensioenstelsel is bij de deelnemers weinig bekend. Men heeft soms wel meegekregen dat er iets gaat veranderen en rekent het bijstellen van de AOW leeftijd daar ook onder, maar kan er verder weinig concrete invulling aan geven. Slechts een enkele deelnemer heeft meer kennis van zaken.
- De deelnemers reageren op de voorgelegde basisprincipes vanuit het perspectief dat het nu economisch slecht gaat, dat er al gekort wordt op pensioenen en dat de pensioenen nu en in de toekomst naar beneden zullen worden bijgesteld. In die zin lijken de principes niet altijd als nieuw over te komen, maar in hun beleving aan te sluiten op de huidige praktijk. De nieuwe regels worden bovendien gelaten ontvangen, men gaat er van uit er zelf geen invloed op te hebben.
- Mede door het ontbreken van kennis over het huidige pensioenstelsel en de rol van de pensioenfondsen daarin blijken veel principes lastig voor de deelnemers te doorgronden. Zonder kennis van bijvoorbeeld de manier waarop pensioenfondsen met de inleg van de deelnemers omgaan, de manier waarop wordt bepaald of de pensioenfondsen voldoende middelen hebben om aan de aanspraken te voldoen, door wie dat wordt vastgesteld, blijft een aantal basisprincipes voor de deelnemers in de lucht hangen.
- Het werken met cijfervoorbeelden is voor veel deelnemers lastig. Men interpreteert de cijfers niet altijd goed, leest over belangrijke informatie heen, focust te veel op een bepaald aspect in het voorbeeld. Belangrijk daarbij is vooral dat men zich door het ontbreken van de leeftijd niet lijkt te identificeren met de persoon in het voorbeeld. Verder valt op dat sommige deelnemers de gepresenteerde aanpassingen erg groot vinden, vooral als de in het bedrag verdisconteerde AOW buiten beschouwing wordt gelaten.

Reacties op de basisprincipes

- Het basisprincipe 'relatie premie-pensioen' wordt door de meeste deelnemers herkend. Uit het woord pensioenrekening maken de deelnemers over het algemeen op dat werknemer en werkgever een voor de werknemer zelf bestemde som geld opbouwen. Maar hoe het precies werkt en hoe dat dan wordt omgezet in een pensioen is voor de meeste deelnemers niet duidelijk. Over het algemeen vindt men het wel terecht dat er voor de eigen latere pensioenuitkering geld wordt ingelegd.
- Veel deelnemers lijken het lastig te vinden om te begrijpen dat er jaarlijks opnieuw een inschatting wordt gemaakt van het uiteindelijke pensioen en begrijpen in eerste instantie niet waarom dat dan nodig is. Ze maken wel uit de teksten en de voorbeelden op dat de inschatting niet vast staat maar kan wisselen. Op basis van de volgende teksten begrijpt men dat het te maken heeft met de economische ontwikkelingen. Vooral de jongere deelnemers geven aan dat een inschatting in hun ogen weinig zegt omdat er immers nog zoveel veranderingen in hun werklevens kunnen optreden. Het feit dat de inschatting kan wisselen, maakt de deelnemers onzeker en gelaten. Vooral de wat oudere werkenden maken zich hier zorgen over.
- Voor de deelnemers is lastig te begrijpen welke gevolgen de twee voorgelegde methodes van aanpassen (in een keer of in stapjes) hebben. Na uitleg kiest een deel van hen voor de zekerheid van het in een keer aanpassen; een ander deel stelt dat het in stapjes aanpassen meer tijd geeft om aan de nieuwe situatie te wennen omdat het de achteruitgang in een keer minder groot maakt.
- Mede op basis van de voorgaande teksten vindt men het logisch dat ook de hoogte van het uiteindelijke pensioen kan variëren; men ontvangt dit principe gelaten, vindt het jammer of is het er niet mee eens, maar accepteert dat het blijkbaar niet anders kan.
- Het spreiden van risico's wordt door de werkende deelnemers terecht gevonden omdat ouderen niets meer aan de eigen situatie kunnen veranderen. Het lijkt zeker tot ze door te dringen dat hun eigen inschatting harder omhoog of omlaag gaat om dat te realiseren. Men maakt zich niet echt zorgen over het variëren van de eigen inschatting, mits de verschillen niet te groot zijn. Gepensioneerden vinden het principe lastiger te doorgronden, maar zijn het er na uitleg door de onderzoekers over het algemeen wel mee eens. Maar hoe het pensioen van jongeren en ouderen samenhangt, dat begrijpen de meeste deelnemers niet.
- 'Invaren' zien de werkende deelnemers die het principe begrijpen als contractbreuk, als schenden van in het verleden gemaakte afspraken. De eventuele acceptatie van dit principe lijkt mede af te hangen van hoe het uitpakt voor de deelnemers, maar ze hebben op dit moment niet de informatie om daar een inschatting van te kunnen maken.
- De deelnemers vinden het terecht dat de groep die er op achteruitgaat een vorm van aanvulling krijgt. Men begrijpt echter niet dat dit betrekking heeft op de kosten van de overgang naar het nieuwe systeem en niet op de resultaten in het nieuwe systeem. De waardering voor dit principe is afhankelijk van de hoogte van de aanvulling en de manier waarop dit wordt gefinancierd. Het verdelen van de kosten over alle deelnemers met een mogelijk lager pensioen tot gevolg wordt wisselend ontvangen en is sterk afhankelijk van de omvang van de verlaging en de impact die dat zal hebben op het eigen inkomen. Het overheersende gevoel is dat degenen die de aanvulling betalen niet slechter af moeten zijn dan degenen die de aanvulling krijgen.

Bijlagen

Bijlage 1   Onderzoeksverantwoording

Onderzoeksverantwoording

Kantar heeft in de periode van 30 maart tot en met 6 april 2020 individuele interviews uitgevoerd met werkenden en gepensioneerden.

Het steekproefdesign was als volgt samengesteld:

- 10 interviews met werkenden (actieve deelnemers);
- 6 interviews met gepensioneerden (inactieve deelnemers).

De volgende selectiecriteria hebben we in acht genomen:

- spreiding over sekse en opleiding
- 10 actieve deelnemers:
  - 3 respondenten jonger dan 35 jaar
  - 4 respondenten tussen 35 en 55 jaar
  - 3 respondenten van 55 jaar of ouder
- 6 gepensioneerden
- Spreiding over inkomen
- Spreiding over woonplaats (in stad of uit omliggende gemeenten)
- Werkenden (actieve deelnemers) zijn voor tenminste 20 uur werkzaam
- Werkenden (actieve deelnemers) bouwen een pensioen op via hun werkgever
- Gepensioneerden krijgen een pensioen naast hun AOW

Een overzicht van de achtergrondgegevens van de deelnemers is opgenomen in bijlage 2.

Op maandag 30 maart, donderdag 2 april en maandag 6 april 2020 zijn in totaal 16 interviews uitgevoerd. Aanvankelijk was het de opzet om deze 3 onderzoeksdagen op verschillende onderzoekslocaties uit te voeren in respectievelijk Amsterdam, Amersfoort en Den Bosch. Vanwege het COVID-19 virus en de daaruit ontstane beperkingen in bewegingsvrijheid hebben we de interviews deels telefonisch (6 in Amsterdam) en deels online (Amersfoort en Zwolle) uitgevoerd. Bij zowel de telefonische als de online interviews was de opdrachtgever in staat om mee te kijken/luisteren.

De opdrachtgever is niet bekend gemaakt van tevoren (maar wel aan het eind van het interview); vooraf is gezegd dat het onderzoek wordt uitgevoerd in opdracht van een niet-commerciële instelling.

De gesprekken zijn gevoerd aan de hand van een tweetal gespreksleidraden die in overleg met SZW zijn opgesteld (zie bijlage 3). Deelnemers aan de gesprekken hebben verschillende teksten en rekenvoorbeelden (aan de hand van een maatman gebaseerd op de eigen leeftijd en financiële situatie) voorgelegd gekregen om door te lezen.

De interviews zijn genotuleerd en/of uitgewerkt. Voor de analyse zijn alle gespreksverslagen doorgenomen op de verschillende thema's en zijn de antwoorden geïnventariseerd. Aan de hand van deze inventarisatie en de observaties van de onderzoekers is het rapport geschreven.

Bijlage 2   Overzicht deelnemers

30-mrt-20 regio Amsterdam

geslacht	leeftijd	opleiding	werkstatus	inkomen/pensioen
man	Leeftijd	HBO	gepensioneerd	€500,- of meer netto
vrouw	68	IVO	gepensioneerd	€500,- of minder netto
man	30	VMBO	manager fastfoodketen	midden
man	50	MBO	beveiligers	laag
vrouw	35	HBO	jeugdadviseur	hoog
vrouw	59	WO	beleidsmedewerker	midden

2-apr-20 regio Amersfoort

geslacht	leeftijd	opleiding	werkstatus	inkomen/pensioen
vrouw	69	MBO	gepensioneerd	€500,- of minder netto
man	75	HAVO	gepensioneerd	€500,- of meer netto
vrouw	27	HBO	managementassistente	laag
vrouw	59	WO	beleidsmedewerker	hoog
man	50	MBO	constructeur/tekenaar	midden

6-apr-20 regio Zwolle

geslacht	leeftijd	opleiding	werkstatus	inkomen/pensioen
man	61	WO	manager	hoog
man	73	MBO	gepensioneerd	€500,- of meer netto
vrouw	75	HBO	gepensioneerd	€500,- of minder netto
vrouw	26	MBO	opticien	laag
vrouw	52	MBO	secretaresse	midden

Bijlage 3   Gespreksleidraden

CHECKLIST PENSIOENCOMMUNICATIE VERSIE GEPENSIONEERDEN 30 MAART 2020

A. Introductie en kennismaking (5 minuten)

- Welkom heten bij Kantar
- Opdrachtgever: vertellen we aan het eind
- Onderwerp: We gaan het hebben over de nieuwe regels die nu rond pensioenen worden ontwikkeld. We laten u een aantal teksten lezen en willen telkens weten wat u daarvan vindt.
- Spelregels:
  - Er zijn geen goede of foute antwoorden. Zeg gewoon wat u er van vindt.
  - Opname, meeluisteren/kijken en anonimiteitwaarborg.
- We beginnen met voorstelronde: hoe oud bent u, wat voor werk deed u, wat is uw gezinssituatie, waar woont u?

B. Context (5 minuten)

- Hoe lang heeft u via een werkgever pensioen opgebouwd?
- Krijgt u uw pensioen uitbetaald door een pensioenfonds of door een pensioenverzekeraar?
- *INT: via pensioenverzekeraar.* Heeft u een vast of een variabel pensioen?
- Hoe zou u zichzelf omschrijven als het gaat om uw pensioen: u bent er actief mee bezig, u wacht af wat er gaat gebeuren, u houdt zich er helemaal niet mee bezig?
- In hoeverre bent u er van op de hoogte dat er nieuwe regels rond de pensioenen worden ontwikkeld? Wat weet u er van?

Ik ga u een aantal teksten laten lezen die ingaan op de mogelijk nieuwe regels rond de pensioenen. Het gaat dus niet om de huidige situatie, maar om hoe het in de toekomst kan worden. Over de uitwerking van sommige regels is nog geen beslissing genomen, daar kan het nog verschillende kanten op.

C. Onderwerp 1: Hoogte van het pensioen staat niet vast (7,5 minuten)

Wilt u als eerste de tekst op pagina 2 doorlezen INT: lees voor

- Wat is uw eerste reactie als u dit leest? Waarom vindt u dat?
- Kunt u in uw eigen woorden uitleggen wat hier staat?
- Wat vindt u hier van? Waarom vindt u dat?
- Roept deze tekst vragen bij u op? Zo ja, welke

Onderaan de pagina staat in cijfers de situatie beschreven van iemand. Wilt u daar ook even naar kijken?

- Wat roept dit overzicht bij u op?
- Kunt u uit dit voorbeeld afleiden wat dit concreet voor u zou betekenen? *INT: check begrip schommeling van hun pensioen*
- Wat vindt u daarvan?

D. Onderwerp 2: spreiden (7,5 minuten)

Wilt u nu de tekst op pagina 3 doorlezen INT: lees voor

- Wat is uw eerste reactie als u dit leest? Waarom vindt u dat?
- Kunt u in uw eigen woorden uitleggen wat hier staat?
- Wat vindt u hier van? Waarom vindt u dat?
- Roept deze tekst vragen bij u op? Zo ja, welke

INT: Onderaan de pagina staat weer in cijfers de situatie beschreven van iemand. Wilt u daar ook even naar kijken?

- Wat roept dit overzicht bij u op?
- Kunt u uit dit voorbeeld afleiden wat dit concreet voor u zou betekenen? *INT: check begrip voor feit dat de schommeling meer of minder sterk kan zijn*
- Wat vindt u daarvan?

E. Onderwerp 3: risicodeling (7,5 minuten)

Wilt u nu de tekst op pagina 4 doorlezen. INT: lees voor

- Wat is uw eerste reactie als u dit leest? Waarom vindt u dat?
- Kunt u in uw eigen woorden uitleggen wat hier staat?
- Wat vindt u hier van? Waarom vindt u dat?
- Roept deze tekst vragen bij u op? Zo ja, welke?

Wilt u nu de tekst op pagina 5 doorlezen INT: lees voor

- Wat is uw eerste reactie als u dit leest? Waarom vindt u dat?
- Kunt u in uw eigen woorden uitleggen wat hier staat?
- Welke tekst vindt u duidelijker: de eerste of de tweede? Waarom vindt u dat?
- Roept deze tekst vragen bij u op? Zo ja, welke?

F. Onderwerp 4: compensatie (5 minuten)

Wilt u nu de tekst op pagina 6 doorlezen. INT: lees voor

- Wat is uw eerste reactie als u dit leest? Waarom vindt u dat?
- Kunt u in uw eigen woorden uitleggen wat hier staat?
- Wat vindt u hier van? Waarom vindt u dat?
- Roept deze tekst vragen bij u op? Zo ja, welke?

G. Onderwerp 5: financiering compensatie (2,5 minuten)

Wilt u nu de tekst op pagina 7 doorlezen. INT: lees voor

- Wat is uw eerste reactie als u dit leest? Waarom vindt u dat?
- Kunt u in uw eigen woorden uitleggen wat hier staat?
- Wat vindt u hier van? Waarom vindt u dat?
- Roept deze tekst vragen bij u op? Zo ja, welke?

L. Tot slot (2,5 minuten)

- Voor wie denkt u dat we dit onderzoek doen? Waarom?
- Wij doen dit onderzoek in opdracht van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- Zijn er nog dingen niet aan de orde geweest, maar die u wel belangrijk vindt om te noemen?

Dank voor uw medewerking.

CHECKLIST PENSIOENCOMMUNICATIE VERSIE WERKENDEN 30 MAART 2020

A. Introductie en kennismaking (5 minuten)

- Welkom heten bij Kantar
- Opdrachtgever: vertellen we aan het eind
- Onderwerp: We gaan het hebben over de nieuwe regels die nu rond pensioenen worden ontwikkeld. We laten u een aantal teksten lezen en willen telkens weten wat u daarvan vindt.
- Spelregels:
  - Er zijn geen goede of foute antwoorden. Zeg gewoon wat u er van vindt.
  - Opname, meeluisteren/kijken en anonimiteitwaarborg.
- We beginnen met voorstelronde: hoe oud bent u, wat voor werk doet u, hoeveel uur per week werkt u, wat is uw gezinssituatie, waar woont u?

B. Context (5 minuten)

- Sinds wanneer bouwt u via huidige of eerdere werkgever pensioen op?
- Is uw werkgever aangesloten bij een pensioenfonds of bij een pensioenverzekeraar?
- Weet u wat voor een soort pensioen u nu opbouwt? Is dat bijvoorbeeld een middelloonregeling of een beschikbare premieregeling?
- Hoe zou u zichzelf omschrijven als het gaat om uw pensioen: u bent er actief mee bezig, u wacht af wat er gaat gebeuren, u houdt zich er helemaal niet mee bezig?
- In hoeverre bent u er van op de hoogte dat er nieuwe regels rond de pensioenen worden ontwikkeld? Wat weet u er van?

Ik ga u een aantal teksten laten lezen die ingaan op de mogelijk nieuwe regels rond de pensioenen. Het gaat dus niet om de huidige situatie, maar om hoe het in de toekomst kan worden. Over de uitwerking van sommige regels is nog geen beslissing genomen, daar kan het nog verschillende kanten op. INT: check of respondent bestand heeft geopend.

C. Onderwerp 1: Relatie premie-pensioen (7,5 minuten)

Wilt u nu de tekst op pagina 2 doorlezen. Voor alle duidelijkheid lees ik de tekst ook even voor. INT: lees voor

- Wat is uw eerste reactie als u dit leest? Waarom vindt u dat?
- Kunt u in uw eigen woorden uitleggen wat hier staat? *INT: check begrip betalen voor eigen pensioen en niet voor al gepensioneerden*
- *INT: eventueel:* Roept de tekst nog vragen bij u op? Zo ja, welke?

Wilt u nu de tekst op pagina 3 doorlezen. Voor alle duidelijkheid lees ik de tekst ook even voor. INT: lees voor

- Wat is uw eerste reactie als u dit leest? Waarom vindt u dat?
- Kunt u in uw eigen woorden uitleggen wat hier staat?
- Welke tekst vindt u duidelijker: de eerste of de tweede? Waarom vindt u dat?
- *INT: indien tekst 2:* Wat vindt u bij deze tweede tekst prettiger: praten over 'pensioenpot' of 'pensioenrekening'? Waarom heeft u deze voorkeur?
- Roept deze tekst vragen bij u op? Zo ja, welke?

D. Onderwerp 2: Hoogte al opgebouwd pensioen is geen vast bedrag (10 minuten)

Wilt u nu de tekst op pagina 4 doorlezen INT: lees voor

- Wat is uw eerste reactie als u dit leest? Waarom vindt u dat?
- Kunt u in uw eigen woorden uitleggen wat hier staat?
- Waarom denkt u dat de pensioenen onder de nieuw regels sneller omhoog of omlaag gaan. Wat is het doel daarvan? Wat vindt u daarvan?
- Roept deze tekst vragen bij u op? Zo ja, welke?

Onderaan de pagina staat in cijfers de situatie van iemand beschreven. Wilt u daar ook even naar kijken?

- Wat roept dit overzicht bij u op?
- Kunt u hier uit afleiden wat het concreet voor u zou betekenen? *INT: check begrip voor feit dat de inschatting van het pensioen schommelt*
- Wat vindt u daarvan?

Wilt u nu de tekst op pagina 5 doorlezen. INT: lees voor

- Wat is uw eerste reactie als u dit leest? Waarom vindt u dat?
- Kunt u in uw eigen woorden uitleggen wat hier staat?
- Welke tekst vindt u duidelijker: de eerste of de tweede? Waarom vindt u dat?
- Roept deze tekst vragen bij u op? Zo ja, welke?

E. Onderwerp 3: Sneller verhogen en verlagen (5 minuten)

Wilt u nu de tekst op pagina 6 doorlezen. INT: lees voor

- Wat is uw eerste reactie als u dit leest? Waarom vindt u dat?
- Kunt u in uw eigen woorden uitleggen wat hier staat?
- Wat vindt u hier van? Waarom vindt u dat?
- Roept deze tekst vragen bij u op? Zo ja, welke?

F. Onderwerp 4: spreiden (7,5 minuten)

Wilt u nu de tekst op pagina 7 doorlezen. INT: lees voor

- Wat is uw eerste reactie als u dit leest? Waarom vindt u dat?
- Kunt u in uw eigen woorden uitleggen wat hier staat?
- Wat vindt u hier van? Waarom vindt u dat?
- Roept deze tekst vragen bij u op? Zo ja, welke?

INT: Onderaan de pagina staat in cijfers de situatie van iemand beschreven. Wilt u daar ook even naar kijken?

- Wat roept dit overzicht bij u op?
- Kunt u hier uit afleiden wat het concreet voor u zou betekenen? *INT: check begrip voor feit dat de inschatting van het pensioen meer of minder sterk schommelt*
- Wat vindt u daarvan?

G. Onderwerp 5: wisselende uitkering na pensionering (2,5 minuten)

Wilt u nu de tekst op pagina 8 doorlezen. INT: lees voor

- Wat is uw eerste reactie als u dit leest? Waarom vindt u dat?
- Kunt u in uw eigen woorden uitleggen wat hier staat?
- Wat vindt u hier van? Waarom vindt u dat?
- Roept deze tekst vragen bij u op? Zo ja, welke?

H. Onderwerp 6: risicodeling (5 minuten)

Wilt u nu de tekst op pagina 9 doorlezen. INT: lees voor

- Wat is uw eerste reactie als u dit leest? Waarom vindt u dat?
- Kunt u in uw eigen woorden uitleggen wat hier staat?
- Wat vindt u hier van? Waarom vindt u dat?
- Roept deze tekst vragen bij u op? Zo ja, welke?

I. Onderwerp 7: invaren (2,5 minuten)

Wilt u nu de tekst op pagina 10 doorlezen. INT: lees voor

- Wat is uw eerste reactie als u dit leest? Waarom vindt u dat?
- Kunt u in uw eigen woorden uitleggen wat hier staat?
- Wat vindt u hier van? Waarom vindt u dat?
- Roept deze tekst vragen bij u op? Zo ja, welke?

J. Onderwerp 8: compensatie (5 minuten)

Wilt u nu de tekst op pagina 11 doorlezen. INT: lees voor

- Wat is uw eerste reactie als u dit leest? Waarom vindt u dat?
- Kunt u in uw eigen woorden uitleggen wat hier staat?
- Wat vindt u hier van? Waarom vindt u dat?
- Welke term vindt u het beste passen bij dit onderwerp:: aanvulling of tegemoetkoming? Waarom?
- Roept deze tekst vragen bij u op? Zo ja, welke?

K. Onderwerp 9: financiering compensatie (2,5 minuten)

Wilt u nu de tekst op pagina 12 doorlezen. INT: lees voor

- Wat is uw eerste reactie als u dit leest? Waarom vindt u dat?
- Kunt u in uw eigen woorden uitleggen wat hier staat?
- Wat vindt u hier van? Waarom vindt u dat?
- Roept deze tekst vragen bij u op? Zo ja, welke?

L. Tot slot (2,5 minuten)

- Voor wie denkt u dat we dit onderzoek doen? Waarom?
- Wij doen dit onderzoek in opdracht van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- Zijn er nog dingen niet aan de orde geweest, maar die u wel belangrijk vindt om te noemen?

Dank voor uw medewerking.